

SZEMLE

BENCÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ

A mai magyar nyelv

Szerkesztette Rácz Endre. Budapest, 1968. Tankönyvkiadó, 571. l.

A mai egyetemi tankönyvírás gyakorlatában már hagyományos szokás, hogy az illető tankönyv előbb jegyzetként tölti ki néhány évig tartó próbaidejét az egyetemi oktatásban, és a tapasztalatok mérlegelése meg hasznosítása után kerül sor annak megállapítására, hogy jó lesz-e a szóban forgó jegyzet tankönyvnek. A most ismertetett tankönyv is előbb jegyzetként mutatta fel tudományos és didaktikai értékeit, így került sor kiadására és az egyetemen folyó középiskolai magyar szakos tanárképzésben tankönyvvül való alkalmazására.

Ez a tankönyv azonban nemcsak a tanárképzést szolgálja, hanem kiválóan alkalmas arra is, hogy a kezdő középiskolai tanárok magukkal vigyék az életbe, de ott lenne ennek a helye minden magyar szakos középiskolai tanárnak az asztalán.

A tankönyv szerzői jelentős művelői a magyar nyelvtudománynak, és nagy egyetemi oktatási tapasztalatokkal rendelkeznek: ezek a tények már eleve arra engednek következtetni, hogy jó elméleti és gyakorlati tapasztalatokon nyugvó egyetemi tankönyvvel van dolgunk.

A tankönyv az utóbbi négy évtized nyelvhasználatának grammatikáját, szókészletét és jelentéstaniát tárgyalja, nyelvi példaanyaga is természetesen jobbára az utolsó évtizedek nyelvéből való, de megvannak benne az irodalmi nyelv XIX. századi és XX. század eleji klasszikusainkból vett idézetek is a megfelelő helyen, mert ezek sem mutatnak lényeges eltérést a mai magyar nyelv szerkezeti, szókészleti és jelentéstani sajátosságaitól. De ha van is a XIX. század klasszikusainak nyelvében bizonyos eltérés mai nyelvünkhöz képest, azt is ismernünk kell. Gondoljunk csak legnagyobb költőinknél sűrűn előforduló elbeszélő múlt idejű igealakokra, melyekről azt olvashatjuk a nyelvészeti szakdidaktikai közleményekben, hogy nem ismerik a felsőfokú oktatási intézmények hallgatói sem.

A könyv szerkezeti fölépítése: A szófajok; Alaktan (mindkét rész Velcsov Mártonné munkája); Mondattan (Rácz Endrétől); A szókészlet (Fábián Pál fejezete); Jelentés (Bencédy Józseftől).

Amint látjuk: hangtani fejezete nincsen a tankönyvnek, mert ez már 1966-ban megjelent külön tankönyvként (Papp István, Leíró magyar hangtan. Budapest, 1966. Tankönyvkiadó). A grammatikai rész didaktikai okokból kezdődik a szófajokról szóló fejezetessel (vö.: Előszó, i.m. 5), és ez helyes is.

A szófajok fejezetéből külön is ki kell emelni az élő nyelv állandó mozgását tükröző átmeneti szófajok igen korszerű leírásait, jellemzéseit; így például az igék kapcsolatát más szófajokkal (23—4); a főnevek szófaji határkérdéseit (29—30); az indulatszók kapcsolatát más szófajokkal (83). Az alkalmi szófajváltás tárgyalása az alaktanban is előkerül a toldalékokkal kapcsolatban, azok előhangzója minőségének vizsgálatában (95). Mindezt azért hangsúlyozom, mert ezek a fejezetek is igen alkalmasak arra, hogy a mai magyar nyelv rendszerét ne valami statikus jelrendszernek tartsák a könyv olvasói, tanulmányozói, hanem olyan grammatikának, amelynek megvannak ugyan a társadalmilag érvényes szabályai, de amellett ez a jelrendszer rendkívül rugalmas, céljának megfelelően változókéony, de viszonylag mégis állandó, és nincsen olyan gondolati vagy érzelmi tartalom, amelyet a legmegfelelőbb módon ki ne lehetne fejezni a legalkalmasabb nyelvi elemek legalkalmasabb kombinációival.

Az Alaktan is nemcsak mint tankönyvrészlet jó, hanem több új eredeti vonást is tartalmaz. Had említsem meg ezek közül „A tő és a toldalékok elhatárolásának kérdései egy-egy szóalakban. A kötőhangzó problémája” című fejezetést, mely a leíró alaktan alapvető kérdéseit igen világosan, meggyőző új érvekkel is tisztázza a kérdésre vonatkozó eddigi kutatások, viták eredményeinek helyes mérlegelése és a szerző jól megokolt kritikai állásfoglalása alapján.

E fejezetéből kitűnik, hogy az egykori *tővéghangzó*t a mai magyar nyelv rendszerében *tővéghangzónak* azért nem nevezhetjük, mert a társadalmi tudat számára a *tővéghangzónak* a szavak végéről való eltűnése után ez a rövid magánhangzó már nem része a tőnek. Ezt azzal is igazolja VELCSOV MÁRTONNÉ, hogy a nyelvújítás korában elvonással keletkezett új szók e nélkül a rövid magánhangzó nélkül keletkeztek. Tehát például a *savat*-ból a *sav* szót vonták el, nem pedig a *sava* nominatívuszt.

Ez valóban teljesen objektív érv.

De nem lehet ez a rövid magánhangzó *kötőhangzó* sem, mert ez azt jelentené, hogy ez a rövid magánhangzó sem a tőhöz nem tartozik, sem pedig a toldalékhoz, holott világosan igazolható, hogy — miután a szó végéről eltűnt a tövéghangzó például a főnevek egyes nominativuszáról (*hal szem*) és az ige indeterminált ragozása kijelentő mód jelen idő egyes 3. személye végéről (*ad, kér*) — a toldalékok előtt megmaradt egykori tövéghangzó-utód (*halat, szemet, adok, kérek*) a társadalmi tudatban a toldalékkal került szoros kapcsolatba: a toldalék előhangzója lett (*hal-at, szem-et; ad-ok, kér-ek*).

Ezzel kapcsolatban utal VELCSOV MÁRTONNÉ a mai mozaikszóknak és a toldalékokat fölvetett személyneveknek meg címeknek erre az egyedül helyes tagolására: *MÁV-ot, Móra Ferenc-et*, „*És mégis mozog a föld*”-et; ez is az *előhangzó* elnevezés helyességét indokolja.

Leíró nyelvtanba nem való, de itt megemlíthető, hogy nyelvünk története régebbi szakaszának nyelvi adatai is igazolják ezt a tényt.

A XIV. sz. derekán van *latotuot* olv.: látotuot, értsd: 'látatot; visionem' KT.; a XV. sz. közepén *lyftenyet*, olv.: isteniet, értsd: 'istenit' JókK. 12; *ez vylagiat* olv.: ez világiat, értsd: 'e világit' JókK. 79; 1416 u./1466. Lukács XX, 36; *egénlőc* olv.: egyenlők MünchK. 79va, 20. sor ~ Máté XXIII, 27; *egénlőc* olv.: egyenlők MünchK. 29ra vége és rb eleje ~ 1416 u./1450 k.: *egénlőuéc* olv.: egyenlővek, értsd: 'egyenlők' BécsiK. 110. stb. A példákat lehetne növelni.

Voltaképpen tehát az az igazság, amire a szerző is utal, hogy nemcsak leíró szempontból helyes *előhangzó* és *előhangzó nélküli toldalékokról* beszélni, hanem a nyelvtörténetben is *előhangzó* van attól az időtől kezdve, amikor a tövéghangzó eltűnt a szó végéről. Ezért helyesen járt el az alaktan szerzője, hogy a *kötőhangzó* elnevezés használatában nem követi a MMNyR. I. kötetét, de nem nevezi ezt a hangot *tövéghangzónak* sem, hanem *előhangzónak*:

Ennek a fontos kérdésnek a kiemelése alkalom arra is, hogy megjegyezzük, azok a nyelvészet terminus technikusok a legjobbak, melyek történeti és leíró szempontból egyaránt helyesek, illetőleg nem mondanak ellent egymásnak. Az ilyen terminusok nyomán aztán világos és egyértelmű rendszerezés bontakozhat ki, amint ebben az esetben is láthatjuk „A mai magyar nyelv” tótanában is, de az egyéb tótani kategóriák nevei is igen jók, mert nem mondanak ellent a nyelvtörténeti tényeknek; például ezek a tótani elnevezések: „hangzóhiányos változatú ige- és névszótövek”; „töbelseji időtartamot váltakoztató névszótövek”; „tövégi időtartamot váltakoztató névszótövek”; „véghangzóhiányos változatú névszótövek” stb. Ezekben — helyesen — a MMNyR. elnevezéseit alkalmazza a szerző.

A szóalkotás módjairól és a ragozásról szóló alaktani fejtegetéseket is a terminológiai, rendszerezésbeli világosság, a magyar nyelv szóalkotásbeli gazdagságát, újabb és újabb árnyaló képességét megmutató finom elemzés jellemzi. Örömmel tapasztalhatjuk itt is, mint a szófajtanban — de a mondattanban is láthatjuk —, hogy a mai magyar nyelvrendszernek ez a leírása nem merev grammatikai összefüggéseket mutat be, hanem olyan szervezetet, melynek részei, alkotó elemei igen finoman elkülönültek, de egymással mégis összefüggő funkciókat töltenek be, s az élet újabb fejlődéséhez mindig újabb és megfelelő nyelvi eszközök megteremtésével alkalmazkodik, vagyis nem megkövült nyelvi rendszert látunk e leírás nyomán, hanem a kifejezés szükségleteihez alkalmazkodó rendszer keletkező új elemei születését is szemlélhetjük. Így nyelvünknek éppen most kialakulóban levő képzőiról is képet kapunk: „Fiatal voltuk, testes alakjuk miatt még az összetételi utótagokra emlékeztetnek, de funkciójuk már a képzők közé soroltatja őket. Jellemző rájuk, hogy mindig a szótári szótóhoz kapcsolódnak” (147).

Az ige- és névszóragozás rendszerét bemutató táblázat jól áttekinthető. Az egyes alaktani kérdésekhez kapcsolódó stilsztikai, nyelvhelyességi, helyesírási fejtegetések és magyarázatok is igen jók.

A mondatban, mely RÁCZ ENDRE munkája, szintén jeleskedik mindazokkal az erényekkel, melyek az alaktant is jellemzik. Ez a mondatban nem csupán az akadémiai nyelvtanra támaszkodik, hanem benne van ebben a szerzőnek másfél évtizedes egyetemi oktatói tevékenysége alatt kifejlesztett mondatnani koncepciója is, azután természetesen a legújabb mondatnani kutatások maradandó eredményei is, ezek között nem egy RÁCZ ENDRE kutatásainak gyümölcse.

A klasszikus grammatikák mondatnának fő hibájával azt szokták újabban felróni, hogy a mondat fő részeinek nem az alanyi és az állítmányi részt tekintik, hanem a puszta alannyal és az állítmánnyal egyenlő szintűeknek minősítik a tárgyat, a határozót és a jelzót. De ez hamis vád, mert mondatnaink alanyi és állítmányi részt különböztetnek meg, és ezeken belül vannak a tárgy, a határozó és a jelző mint az alanyi, illetőleg az állítmányi rész szerkezeti determinánsai. Így tesz KLEMM Magyar történeti mondatnában, GOMBOCZ is Syntaxisában, a MMNyR. is meg „A mai magyar nyelv” című egyetemi tankönyv mondatnának a szerzője is, nyilván azért, mert ennek a szempontnak alapvető jelentősége van. Az viszont — sajnos — igaz, hogy az általános iskolai és a

középiskolai magyar nyelvtani oktatás még nem jutott el mindenütt odáig, hogy korszerűen tanítsák a mondat szerkezeti viszonyait. Reméljük azonban, hogy az egyetemi oktatásnak és ennek az egyetemi tankönyvnek a hatására, amely — bizonyára — a tanárok körében is bázisa lesz a magyar nyelv tanításának, megszűnik majd ez az eléggé elterjedt, régi gyökerű súlyos tárgyi tévedés és a vele összefüggő rossz elemzési mód.

Ha e tankönyv mondattanát jellemeznünk akarjuk, csak azt mondhatjuk róla, hogy tárgyi és didaktikai szempontból egyaránt igen jó. Érvétele, minden fejtegetése, mondattani példatára világos, meggyőző, és a legapróbb részletkérdésekben is nagy gonddal igazítja el a tájékozódni kívánót.

Ennek szemléltetésére hadd hivatkozzam itt a névszói és a névszói-igei állítmány fejezetére, melynek lényegét a szerző a következőképpen jellemzi: „A névszói-igei állítmány létigei részének a szerepe ugyanaz, mint az igei állítmányon a személy-, idő-, illetőleg módjelölő elemnek a szerepe, azaz a névszói-igei állítmány igei része megfelel az igei állítmány személyragjának, időjelének, módjelének, illetőleg egyéb idő- vagy módjelölő elemének... Eszerint a névszói állítmány úgy is fölfogható, mint olyan névszói-igei állítmány, amelyben az igei rész zéró fokon szerepel, s így pontosan megfelel a kijelentő mód jelen idejében (és alanyi ragozásban) levő 3. személyű igei állítmány zéró morfémájának, azaz: *(A diák) szorgalmas + 0 ~ tanul + 0*. Az igei rész hiánya (vagyis a névszói állítmány) tehát a rendszerbeli összefüggés alapján fejezi ki a kijelentő mód jelen idejének 3. személyét” (240—41.). A továbbiakban arra is rámutat a szerző, ami az előbbiekből is nyilvánvaló, hogy a névszói-igei állítmány lényegileg azonos a névszói állítmánnyal, „hiszen tartalmi szempontból csupán a névszói résznek van jelentősége” (241). Majd a névszói, illetőleg a névszói-igei állítmány jelentésének a névszói rész szerepének kitűnő elemzését állíthatjuk, melyben a különféle ellenvéleményekkel vitatkozva, a névszói állítmány több, eddig ismeretlen sajátosságára, és az ilyen mondatok helyes elemzésének biztos módszerére mutat rá a szerző különösen az azonosítást tartalmazó mondatokra nézve (245—8).

A mondattan többi fejezetét is az itt ismertetettekhez hasonló módon igen meggyőző érveléssel és finom elemzéssel fejtegeti a szerző; nem kategórikus normákat ad, hanem kitűnően érvelve, az ellenkező véleményekkel jól vitatkozva fejezi ki nyelvünk mondattanának sajátosságait. Mondattani elemzése megbízhatók: tanulmányozását csak ajánlani lehet a magyar szakos tanároknak is.

A Szókészlet és a Jelentés című fejezetek a grammatikai részhez képest halványabbak. Ennek az is oka, hogy ezek a fejezetek még nem forrhattak ki annyira, mint a leíró grammatika; a leíró jelentés még nincs is megnyugtatóan kidolgozva. Éppen ezért e fejezetek iránt nem is léphetünk fel olyan igényvel, mint a fentebb ismertetett szófajattal, alaktannal és mondattannal szemben.

A mai magyar nyelvnek itt ismertetett grammatikája bár két szerző munkája, tudományos igény, megbízhatóság, formszerkezet, tagolás, stílus — tekintetében magas fokon áll, egységes, didaktikai szempontból is kiváló; könnyen tanulható, amellet az egyes fejezetek végén jól megválogatott szakirodalmat is ad, és kiállítása is szép: ezért legjobb tankönyveink közé tartozik.

Kívánatos lenne, hogy „A mai magyar nyelv”-et ne csak egyetemi hallgatóink tanulmányozzák, hanem magyar szakos tanáraink is.

Minden tekintetben megérdemelten részesült nívójutalomban.

NYÍRI ANTAL

SZATHMÁRI ISTVÁN

Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk

Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó, 435. l.

A felszabadulás után a magyar nyelvtudomány addig nem tapasztalt felvirágzásnak indult. Ezt igazolják az utóbbi tíz évben megjelent vagy éppen most megjelenőben levő, rendkívül fontos leíró és történeti jellegű szintézisek meg a nagy számú, különféle tárgyú monográfiák és kisebb részlettanulmányok is.

Újjászületett a stilisztika, és megindult az irodalmi nyelv kutatása is, mely eddig is szintén jelentős eredményekre jutott.

SZATHMÁRI ISTVÁNNAK „Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk” (Nyelvészeti Tanulmányok 11. Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó.) című tanulmánya is a magyar irodalmi nyelv történetének egyik jelentős részlettanulmánya, melyben a szerző régi nyelvtanainkat az irodalmi nyelv alakítására és alakulatására, a nyelvi normák kialakulására, elterjedésére és megszilárdulására szempontjából vizsgálja és határozza meg helyes módszerű, igen részletes elemzés alapján.

Régi nyelvtanaink vallomásait nyelvtörténeti szempontból eddig igen mérsékeltén értékesítették. SZATHMÁRI ISTVÁN most a magyar irodalmi nyelv története egyik fontos fejezetének új oldalról való feltárásában vizsgálatának középpontjába helyezi a XVI. és XVII. század magyar nyelvtanait, és ezek alapján jut igen értékes eredményekre.

Vizsgálatait a szerző széles alapokra helyezi. Könyve bevezető fejezeteiben az eddigi szakirodalom és saját kutatásai alapján nemcsak az irodalmi nyelv általános kérdéseivel foglalkozik, hanem a magyar irodalmi nyelv vizsgálatainak mai állásáról, eddigi eredményeiről és problémáiról is tájékoztat. Világosan megjelöli munkájának célját, rámutat forrásainak — a XVI. és XVII. századi nyelvtanok — jelentőségére, e tárgykör és a források komplex kutatási módszerének szövevényeire, sajátosságaira.

Ezeket a magyar irodalmi nyelv története szempontjából új vonásokat is tartalmazó kritikai fejtegetéseket azért is ki kell emelni, mert ezekbe a fejezetekbe sokszor előrevetíti a szerző műve későbbi részeiben elélt átalakuló eredményeit is.

A szerző mindenekelőtt az alapvető elvi kérdésekben foglal állást.

SZATHMÁRI az irodalmi nyelv mivoltának meghatározásában, valamint az irodalmi nyelvvel kapcsolatos alapfogalmak terminológiájának tekintetében — az ellenkező vélemények alapos mérlegelése után — BENKŐ LORÁNDHOZ csatlakozik, beleillesztve ebbe a terminológiai rendszerbe két fontos, jól megokolt, történeti jellegű terminust is: az „eszményivé és normává váló írott nyelvhasználati formát egységesülő irodalmi nyelvnek, véglegesen kialakult, eszményivé, normává vált, egységes állapotában pedig (ezúttal nem tekintve, hogy valójában a „véglegesen kialakult egységes” irodalmi nyelv is változik!) egységesült irodalmi nyelvnek» nevezné, vagy pedig „megszilárduló” és „megszilárdult”, esetleg „állandó” és „állandósult” irodalmi nyelvnek (17).

Ebből következik, hogy a szerző az irodalmi nyelvet folyamat eredményének tekinti, ami természetes is, hiszen a nyelvtörténetnek és ezen belül az irodalmi nyelv történetének is folyamatnak kell lennie.

Milyennek látja és mutatja be a szerző az irodalmi nyelv alakulásának folyamatát?

Állandónak (i. m. 18—9): „a diakrónia síkján az irodalmi nyelv alakulása, illetőleg kialakulása egy kis magból kiinduló, lényegében állandóan tartó s csak egyes korokban kiemelkedő méreteket öltő folyamat, amelynek során a hangtan és vele kapcsolatban a helyesírás, továbbá a szókinccs, az alak- és mondattan, valamint a stilisztikai formák egyes jelenségei, pontosabban e jelenségek egyes változatai kiválasztódnak, a norma rangjára emelkednek, s e normaelemek egységes rendszerré kristályosodnak... Mai irodalmi nyelvünk például formai tekintetben, azaz hangtanában, alaktanában és helyesírásában — mondhatnánk: véglegesen — kialakult. Tartalmi természetű, azaz mondatjelentéstani, szókinccsbeli, frazeológiai és stilisztikai elemeinek az alakulása, mégpedig differenciálódása, gazdagodása, változatosabbá válása azonban ma is tart, sőt erősödő tendenciát mutat (vö. BENKŐ: AnyMűv. 230—3.” Fontos annak a rögzítése is, hogy egy-egy szó hangtani arculatában is történhetnek változások, de nemcsak úgy, hogy egy-egy szónak kétféle hangalakú változata helyett az egyik elavul, vagy egy szónak új hangváltozata keletkezik, és az lesz normává, hanem — mint szintén DEME (Nyr. LXXVIII, 303—4) mondja — az új változat mellett megmaradhat a régi is. — Ez a megállapítás nagyon fontos.

A szerző a magyar irodalmi nyelv XVI. és XVII. századi, igen lényeges szakaszának alakulását a korabeli gazdasági, politikai, társadalmi és művelődésbeli viszonyokkal összefüggésben tárgyalja. Az irodalmi nyelvi eszmény ugyanis azért keletkezik, hogy minél szélesebb körű legyen a nyelv társadalmi hatóereje; másrészt: az egységesülés irányában haladó nyelv elősegíti az illető társadalom nemzetnézetét. Ennek szemléltetésére hadd hivatkozzam itt arra, hogy a nemzeti nyelv kialakulásának végső mozzanatai a nemzetnézet váltás társadalmi szükségének jelentkezését jelzik különösen a *nemzeti* melléknévként a felvilágosodás korában való keletkezése a *nemzeti nyelv*, a *nemzeti irodalom*, a *nemzeti nyelv* stb. kifejezésekben (vö. NYÍRI: A *nemzeti* melléknév keletkezése. Népr. és Nyelv-tud. XI, 55—61).

Meggyőzően mutat rá a szerző arra, hogy a XVI. század politikai, társadalmi, művelődéstörténeti és egyéb viszonyai mennyire elősegítették a nyelvi kiegyenlítődés és normalizálódás nagyobb mértékű megindulását: az országnak a törökök és a németek által való leigázása ugyanis igen nagy belső migrációt okozott, ami a magyar nyelvjárástípusok erőteljes keveredését okozta. A reformáció hatására viszont lendületet vett az iskolázás és az anyanyelvi műveltség; elterjedt a könyvnyomtatás: kialakult a laikus literátus réteg. Mindehhez hozzátehetjük azt is, hogy a magyar nyelv ebben az időben a Duna táján rövid időre nyelve volt a diplomáciának is. Hadd idézzem erre nézve a következőket (TAKÁTS SÁNDOR: A budai basákról. Történeti Szemle I [1912], 54): „Az első dolog, a mi a budai basák kormányzásában figyelmünket megkapja, a magyar nyelv használata. A XVI. század közepétől (vagyis a nemzeti élet fellobbanásának az idejétől) fogva a budai basák s az ő példájukra a többiek is a hivatalos és a társadalmi érintkezés nyelvét a magyart tették. Imígyen a bécsi udvar is kény-

szertették, hogy magyar fogalmazó kart szervezzen. Bizony kissé hihetetlenül hangzik, de mégis így volt, hogy a haditanács elnöke, Ernő főherceg, II. Mátyás király, az Althano, Gall Caesarok, Khlesel-ek, Stadionok pompás magyar levelekben tárgyalgattak a budai basákkal. Németül hiába is irtak nekik, mert az ilyen levélre választ sohasem kaptak" (a kiemelés Nyíri Antaltól.) Vö. még: A budai basák magyar nyelvű levelezése. Budapest, 1915. Előszó III.

Mivel az irodalmi nyelvnek is története van, vagyis: kezdete, kialakulása, megszilárdulása és kiteljesedése, ezért a szerző az irodalmi nyelv fejlődésében — BENKŐ LORÁND kritikájára előbbi korszakolását módosítva — a következő korszakokat állapítja meg: I. a nyelvi egységesülés csirái a XVI. század második negyedéig (a könyvterjedelmű írásosság hatása); II. az irodalmi nyelv megszilárdulása a XVI. század második negyedétől a XIX. század közepéig; III. az irodalmi nyelv kibővülése és a köznyelv hatásának megnövekedése a XIX. század közepétől napjainkig.

Ez a korszakolás elfogadható. Igaza van a szerzőnek abban, hogy az irodalmi nyelv történetének külön korszakolása nem helytelen, hiszen a nyelv történetén belül az irodalmi nyelv történetének kiemelkedő mozzanatai és az ezekhez fűződő korszakai nem folynak párhuzamosan a nyelv egyéb jelenségeinek történetével, vagyis: a nyelvre is érvényes az egyenlőtlen fejlődés törvénye.

A továbbiakban hadd emeljem ki a szerző egyéb lényeges eredményeit!

A nyelvi egységesülés csíráinak kifejtése után azokról a XVI. és a XVII. századi gazdasági, politikai, társadalmi és művelődési viszonyokról kapunk jó átfogó képet, melyek összefüggésben vannak az irodalmi nyelv erőteljesebb fejlődésével, majd nyelvünk Sylvester előtti korának grammatikai és stilisztikai sajtáságairól szóló megjegyzéseket rendszerezi a szerző.

SZATHMÁRI sokoldalúan és igen finoman elemzi a XVI. és a XVII. századi magyar nyelvtanírók grammatikai műveit: keletkezésüket, felépítésüket, forrásaikat, a latin és a magyar nyelvhez való viszonyukat, helyesírásukat, hang-, alak- és mondattanukat; bemutatja szókincsbeli és stilisztikai jelentőségüket a magyar irodalmi nyelv fejlődése szempontjából, vagyis arra a kérdésre keresi és adja meg a szerző szakavatott vizsgálatai alapján a választ, hogy miben járultak hozzá az illető művek a magyar irodalmi nyelv kialakulásához. Erre a kérdésre a szerző nemcsak az általa megvizsgált nyelvtanok alapján adja meg a választ, hanem azt is szemügyre veszi: mennyire érvényesülnek a nyelvtanokban és a nyelvtanfélékben kifejezett normák az illető szerzők egyéb, nem nyelvtani célú műveiben. Voltaképpen tehát SZATHMÁRI nem csupán a XVI. és XVII. század nyelvtanait és nyelv-tanféléit veti alapos elemzés alá, hanem a nyelvtanokban kifejezett normáknak korabeli irodalmi nyelvi érvényesítésének és érvényesülésének mértékét is megállapítja, mégpedig — nagyon helyesen — maguknak a szóban forgó nyelv-taníróknak egyéb munkái alapján. Így azután a szerző nemcsak azt állapítja meg, hogy a XVI. és a XVII. századi nyelv-tanok milyen lehetőségeket nyújtanak a nyelvi normák kialakítása tekintetében, hanem azt is: hogyan valósítják meg e normákat maguk a nyelvi szabályok megfogalmazói saját műveikben, amennyiben ilyenek vannak, és azok hogyan hatnak.

Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Pereszélyi Pál, Kövesdi Pál, Misztótfalusi Kis Miklós, Tsétsi János: ezek azok a nyelv-tanírók, akiket a szerző azonos szempontok szerint, sokoldalúan vizsgál meg és jut e vizsgálatok következtében igen becses eredményekre. SZATHMÁRI fejtegetései nyomán kirajzolódik elének a magyar irodalmi és köznyelv fejlődését elősegítő helyesírási, grammatikai és stilisztikai normák fejlődés-vonala: Sylvester még csak helyesírásunk fejlődésére és a stilisztikai gondolkodás megindítása tekintetében hathatott. Dévai Bíró Mátyás az OrthVng.-ban megalkotta az első helyesírási szabályzatot, mely egyúttal „a szélesebb értelemben vett nyelvművelést” is jelenti. Szenczi Molnár Albert már az egész magyar nyelvrendszert mutatta be, vagyis nyelvünk mondattanát is; rendezett több helyesírási kérdést, és az *e*-ző nyelvjárás érvényesítésével — kiváló költői és egyéb irodalmi tevékenysége következtében — megszabta mai irodalmi és köznyelvünk egyik legjellemzőbb hangtani saját-ságát, „és egy táji szélsőségtől mentes, ugyanakkor több nyelvjárás jelenségeit magában foglaló, kiegyenlített, normalizálódni és egységesülni kezdő nyelvhasználati típust teremtet” (231.). Geleji Katona hatása nem volt olyan nagy, mint a Molnár Alberté, de azért ő is jelentős. Az ő hatásának a következménye — a többi közt — az *i* és az *y* helyesírási elkülönítése. Komáromi Csipkés György — Molnár Albert nyomában — a keletkező nyelvi normát erősítette. És hogy az északkeleti nyelvjárás döntő befolyással volt irodalmi nyelvünk jelenlegi arculatának a kialakulásában, azt elősegítette a jezsuita paptanár: Pereszélyi Pál is, aki Szenczi Molnár Albert nyelv-tanából sok mindent merített, és aki Geleji Katona meg Komáromi Csipkés György nyelvi normáit is magáévá tette. Misztótfalusi Kis Miklós már a XVIII. századot is képviseli; az ő szemléletében a magyar nyelv rendszere és nyelvtana egyenrangú a latin nyelvével, sőt már teljesen el is szakad a latintól, és „mai helyesírásunk alapjának végleges lerakásához nagyban hozzájárult, s egyengette a hangtani és alaktani egységesülés útját is” (363). Vitairatai, könyvnyomatói és könyvkiadói tevékenysége igen jelentős az irodalmi nyelv fejlődése szempontjából, és Pázmánynak, Szenczi Molnárnak, Gelejinek, Medgyes

Pálnak, Apáczaianak meg másoknak a saját koncepciójába beleillő hatása benne van Misztótfalusi Kis Miklós munkáiban is. — Tsétsi János követi és terjeszti Misztótfalusi Kis helyesírási nézeteit, de helyesbíti és szabályokba is foglalja, „... nyelvének hangtani állapota szinte azonos a mai irodalmi nyelvével” (391) — mondja a szerző. Hatása különösen a XVIII. század első felének református írásbeliségére nagy, de hatott a katolikusokra is.

SZATHMÁRI ISTVÁN összegezésében vizsgálatai eredményeit összeveti a XVI—XVII. századra vonatkozó egyéb irodalmi nyelvi vizsgálatoknak eredményeivel, és ebben az összefüggésben állapítja meg régi nyelvtanaink jelentőségét a magyar irodalmi nyelv fejlődésére nézve, melynek az a lényege, hogy a XVII. század végére mai helyesírásunk főbb jellemzői kialakultak, a legfontosabb hangtani és alaktani normák megszilárdultak, és alakulató irodalmi nyelvünk ezzel a kiteljesedés határához ért. Ez a kiteljesedés a XVIII. század végén és a XIX. században következett be.

Az előadottakból kétségtelenül következik, hogy SZATHMÁRI ISTVÁNNAK itt ismertetett műve a magyar irodalmi nyelv történetének feltárása szempontjából fontos eredményekre jutott: hézagpótló mű. Az irodalmi nyelv történetének feltárásához nélkülözhetetlen komplex kutatási módszerek birtokában nagy gondnal, hozzáértéssel és tárgyszeretettel ötvözi egységbe a korabeli társadalomtörténet keretében az irodalomtörténeti tényeket a helyesírástörténet, a történeti nyelvtan, a stilisztika megfelelő mozzanatait, részeredményeit. Stílusa szép és szabatos. A tanulmány szép kiállítása az Akadémiai Kiadó igényességét dicséri.

NYÍRI ANTAL